

ULRIKE MÜLLER

THUIS IN EEN MUSEUM

*Het verhaal van Henriëtte
en Fritz Mayer van den Bergh*

HANNIBAL

WOORD VOORAF

p. 12

EEN HUIS VOL VERHALEN

p. 17

LEVEN MET KUNST

p. 31

HET VERLEDEN ALS INSPIRATIEBRON

p. 89

(INTER)NATIONALE NETWERKEN EN KUNSTHISTORISCHE KENNIS

p. 131

EEN VISIONAIR PROJECT

p. 173

Noten

p. 221

Illustratie-
verantwoording

p. 237

Colofon

p. 238

Fritz Mayer van den Bergh,
ca. 1875–1880, foto, Archief Museum Mayer van den Bergh,
inv. MMB.F.473.07-94

Henriëtte Mayer van den Bergh,
ongedateerd, foto, Archief Museum Mayer van den Bergh,
inv. MMB.F.473.06-94

In 1906 werd door Henriëtte Mayer van den Bergh een Raad van Regenten in het leven geroepen om de kunstverzameling van haar zoon Fritz Mayer van den Bergh, alsook het gebouw dat ze ervoor liet optrekken, voor de toekomst veilig te stellen. Ze formuleerde haar opdracht aan deze vijf legatarissen als volgt: 'En vous donnant mon Musée, j'ai en vue de réaliser le désir de mon cher et regretté fils Fritz d'assurer la conservation perpétuelle et intacte des collections qu'il contient. Voulant soustraire ces collections aux évènements accidentels de mauvaise fortune et de partage, je vous prie de bien veiller qu'à chaque décès d'un propriétaire, les suivants le remplacent endéans les deux mois par un ami sûr et honnête qui prendra à cœur comme vous le ferez, de respecter mes intentions.'

In januari 1922, na het overlijden van Henriëtte, nam de Raad de toen heel nieuwe wetgeving op de verenigingen zonder winstoogmerk te baat om zich om te vormen tot de vzw Museum Mayer van den Bergh.

Ruim honderd jaar later blijven deze vzw en de Raad van Regenten hun opdracht in een dankbare schatplichtigheid aan Henriëtte Mayer van den Bergh en haar zoon Fritz trouw vervullen. Sommige leden zijn nog steeds afstammelingen van de eerste regenten, anderen werden vanwege hun specifieke expertise aangesteld. Het betreft een unieke constructie in het Belgische museale landschap.

Een hechte samenwerking met de stad Antwerpen heeft intussen gemaakt dat het doel van de vereniging nog beter en krachtiger kan worden gerealiseerd, met name door de collectie op een zo optimaal mogelijke manier te ontsluiten voor het brede publiek. Maar ook, en niet het minst, doordat de collectie planmatig en weldoordacht verder wordt onderzocht – een aspect waar in het bijzonder Hans Nieuwdorp, ruim dertig jaar conservator van het museum én lid van de Raad van Regenten, op een uitmuntende wijze aan heeft bijgedragen.

De opdracht aan de regenten lijkt dan wel statisch, de weg om deze taak te realiseren moet dynamisch blijven door in te spelen op nieuwe ontwikkelingen en mogelijkheden. Het museum blijft zich ontwikkelen rond de basisopdrachten: het verwerven van langdurige bruiklenen, de aandacht en de zorg voor de collectie, studie en onderzoek, en alles wat kan bijdragen om de verzameling zo goed mogelijk te presenteren en te verbinden met het publiek. Tegelijk moeten onze bezoekers de intimiteit en authenticiteit, dé troeven van het huis, kunnen blijven ervaren en waarderen.

Maar het museum en de collectie dragen in zich ook het verhaal van de opmerkelijke mensen die eraan ten grondslag liggen: Fritz als gepassioneerde verzamelaar met een bijzonder oog voor artistieke kwaliteit en Henriëtte als moeder met een uitgesproken visie over hoe met deze nalatenschap om te gaan. Dat facet bleef tot op heden wat onderbelicht omdat er nog maar weinig over is gepubliceerd. Daar wil het boek van Ulrike Müller op inspelen, onder meer door nieuw onderzoek en het plaatsen van Fritz en Henriëtte in hun historische context. Wat hierover in dit boek bij elkaar werd gebracht, maakt de inkijk in de geschiedenis van en de kennis over het museum alleen maar rijker, boeiender en menselijker. Ik wens de auteur, en allen die aan de totstandkoming van dit boek meegewerkt hebben, van harte te danken. Het eindresultaat verrijkt onze appreciatie voor deze uitzonderlijke verzameling en de twee grondleggers ervan.

Thomas Leysen

Voorzitter Raad van Regenten
vzw Museum Mayer van den Bergh

VORIGE PAGINA

De Portrettenzaal

EEN
HUIS VOL
VERHALEN

‘Van alle musea heeft het uwe mij geraakt door zijn bijzonder persoonlijke karakter. De schilderijen lijken voor deze zalen te zijn gemaakt, terwijl ze in de meeste openbare galeries haast willekeurig opgehangen lijken. Bij u is alles in harmonie, elk stuk is op zijn plaats. De kunstwerken zijn “at home” en maken het geheel compleet.’

Robert Momber aan Henriëtte Mayer van den Bergh, 9 juli 1905¹

Het Museum Mayer van den Bergh in Antwerpen is een huis vol kunst. Kunst die verwondert, intrigeert en ontroert. Het museum is vandaag internationaal bekend als de thuishaven van de befaamde *Dulle Griet* van Pieter Bruegel de Oude. Voor trouwe bezoekers is het vooral een goed bewaard geheim. Een schatkamer waar men bij elk bezoek iets nieuws kan ontdekken: de expressieve kracht van een beeldhouwwerk dat men niet eerder heeft opgemerkt, de verfijnde esthetiek van een geillumineerd handschrift, een verborgen element in het rijke interieur, of een nieuw detail op een vertrouwd schilderij. Tegelijkertijd is er altijd de verbazing over hoe zo veel moois op één plaats kon worden samengebracht. Wie heeft dit alles verzameld? Hoe en waarom is dit museum ontstaan?

Voor zijn relatief kleine oppervlakte herbergt het Museum Mayer van den Bergh een bijzonder groot aantal artistieke meesterwerken. De collectie telt ongeveer 3.100 kunstobjecten – waaronder middeleeuwse sculpturen, schilderijen van Vlaamse primitieven en kunstenaars van de zestiende en zeventiende eeuw, hoogtepunten van de textiel- en miniatuurkunst, prachtige juwelen, historische meubels en andere gebruiksvoorwerpen, alsook zowat 2.500 munten en penningen. Een goede indicator van de uitzonderlijke kwaliteit van de collectie is het feit dat bij het ter perse gaan van dit boek 51 werken op de Vlaamse topstukkenlijst staan.² De verschillende museumzalen presenteren de diverse objecten, formaten, stijlen, materialen en texturen dicht bij elkaar en maken het zo mogelijk zich te verdiepen in de vele facetten van de oude kunst.

Naast de hoge artistieke kwaliteit en de diversiteit van de tentoongestelde kunstwerken is het de unieke sfeer die een bijzondere indruk op de bezoeker maakt. Wie het museum bezichtigt, heeft het gevoel een andere wereld binnen te stappen. De magie van de plek laat u toe te ontsnappen aan de drukte van de Antwerpse binnenstad, biedt u de mogelijkheid tot rust te komen en te genieten.

Een bezoek aan het museum is een totaalervaring. Wie dit pand betreedt, wordt onmiddellijk ondergedompeld in een wonderlijke historische omgeving. De bezoeker voelt zich als het ware geteleporteerd naar een zestiende-eeuwse Vlaamse burgerwoning. Elke kamer is tot in de kleinste details ingericht met kunstwerken, en architectonische en decoratieve elementen. De (re)creatie van historische ‘woonkamers’ en de dichte nabijheid van de kunstwerken maken een directe kunstbeleving mogelijk. Deze (schijnbare) authenticiteit staat in scherp contrast met het twintigste-eeuwse idee van de ‘White Cube’, een museum of galerie waar kunstwerken afzonderlijk en tegen een witte achtergrond worden gepresenteerd, waardoor de aandacht meer op het individuele object wordt gevestigd. Het Museum Mayer van den Bergh, daarentegen, laat de bezoeker toe de kunstwerken, de interieurs en het gebouw als een geheel te ervaren.

Daarnaast zorgen de historische stijlkamers voor een bijzonder gevoel van intimiteit en huiselijkheid. Maar schijn bedriegt, het gebouw werd als museum geconcipeerd, in dit pand heeft nooit iemand gewoond. En toch is het een plek vol verhalen. Verhalen van passie en liefde, van verlies en verdriet, van hoop en van een bijzondere visie. Dit boek wil deze verhalen vertellen.

Henriëtte Mayer
van den Bergh,
begin 20e eeuw, foto,
Archief Museum
Mayer van den Bergh,
inv. MMB.F.017

VERZAMELPASSIE, VISIE EN MOEDERLIEFDE

Twee personen zijn onlosmakelijk met het museum verbonden: Fritz (1858–1901) en Henriëtte Mayer van den Bergh (1838–1920). De gehele collectie werd bijeengebracht door Fritz, een man met een uitgesproken belangstelling voor de middeleeuwen en de renaissance. Rond 1880 begon hij met het verzamelen van munten en oudheidkundige objecten. Het merendeel van de collectie, waaronder de belangrijkste stukken, werd echter verworven in de laatste tien jaar van zijn korte maar intense verzamelactiviteit. Voor het samenstellen van zijn indrukwekkende collectie bouwde Fritz een groot internationaal netwerk uit. Hij onderhield contacten met andere verzamelaars, kunsthandelaars, onderzoekers en museumconservatoren. Zo kwam hij niet alleen in heel Europa kunstwerken op het spoor, maar kon hij ook zijn kennis over de collectie uitbreiden en met andere experts informatie uitwisselen.

Fritz stierf onverwacht op 4 mei 1901 na een val van zijn paard. Het was zijn moeder, Henriëtte, die het museum voor zijn kunstwerken liet bouwen. Zo slaagde ze er niet alleen in de uitzonderlijke collectie veilig te stellen voor de toekomst, maar ook de herinnering aan haar zoon levendig te houden. De manier waarop zij Fritz' droom verwezenlijkte, veronderstelt dat ze al bij de totstandkoming van de collectie nauw betrokken moet zijn geweest. Gezien haar eigen uitgesproken interesse in kunst en muziek – haar voorname afkomst en opvoeding speelden hier een belangrijke rol in – is het waarschijnlijk dat Henriëtte een belangrijke invloed heeft uitgeoefend op de smaakvorming van de jonge verzamelaar. Het museum opende zijn deuren in 1904, amper drie jaar na de dood van Fritz. Het project getuigt van Henriëttes liefde voor haar zoon, alsook van haar uitzonderlijke visie en ondernemerschap. Zo richtte zij in 1906 een stichting op om het behoud van het museum te garanderen. Zij schonk de gehele collectie en het museumgebouw aan een Raad van Regenten, een vereniging bestaande uit vrienden van de familie en kunstkenner, die het museum zou beheren. Henriëtte overleed op 27 maart 1920 op de leeftijd van 81 jaar. Ze liet een erfenis van onschatbare waarde na, die tot vandaag in ere wordt gehouden.

Het Museum Mayer van den Bergh is een historisch monument met meerdere betekenislagen. Het museum staat enerzijds voor de verzameldrift van Fritz Mayer van den Bergh en voor een aan kunst toegewijd leven. Het weerspiegelt zijn grote passie voor schoonheid, evenals zijn onverzadigbare honger naar kennis. Anderzijds getuigt de instelling van een bijzondere fascinatie voor het verleden, niet enkel vanwege zijn esthetische aantrekkingskracht, maar ook om intellectuele redenen. Zich omringen met oude kunst was voor Fritz en Henriëtte een middel om het verleden te *begrijpen*. Toch waren zij geen conservatievelingen die zich afzonderden en terugtrokken in een historische droomwereld en de moderniteit afwezen. Integendeel, de verzamelaar en zijn moeder bewogen zich in een internationaal netwerk en waren op de hoogte van de meest recente trends op de kunstmarkt en de laatste ontwikkelingen in het (kunst)historisch onderzoek. Ten slotte herinnert het museum

aan de persoonlijkheid van Henriëtte Mayer van den Bergh. Haar stichting is niet alleen een teken van de grote liefde voor haar zoon. Haar werk getuigt daarenboven van een onuitputtelijke gedrevenheid, een sterk karakter, een groot organisatietalent, een enorm doorzettingsvermogen en een uitgesproken toekomstvisie.

TUSSEN MYTHE EN HISTORISCHE REALITEIT

Het aanleggen van een kunstverzameling is een uiterst persoonlijke aangelegenheid. Elke collectie is – net zoals zijn eigenaar – uniek. Een verzameling is het resultaat van opeenvolgende keuzes en beslissingen, en weerspiegelt zo de individualiteit van de verzamelaar. De keuzes die een verzamelaar in de loop van zijn of haar carrière maakt, zijn afhankelijk van verschillende factoren: naast individuele smaak en persoonlijke voorkeuren spelen onder meer ook familiale achtergrond en opvoeding, kennis en economische mogelijkheden een rol, net zoals het netwerk van de verzamelaar en de historische en culturele context, waarin hij of zij zich beweegt. De tijd waarin de collectie en het Museum Mayer van den Bergh zijn ontstaan – dat wil zeggen de late negentiende en de vroege twintigste eeuw – was een woelige periode op sociaal, politiek, cultureel en artistiek vlak. De jaren tussen circa 1880 en 1920 werden gekenmerkt door een voortschrijdende modernisering, industrialisering, internationalisering en democratisering. In België bloeiden de economie en de internationale handel. Dit ging gepaard met toenemende welvaart en een groeiend zelfbewustzijn van de stedelijke burgerij. Naast modernisering en toekomstgerichtheid ontstond er ook een sterke hang naar het verleden. Enerzijds beschouwden de Antwerpenaren de recente economische bloei als een heropleving van de Gouden Eeuw die de Scheldestad in de zestiende eeuw had gekend. Anderzijds was het teruggrijpen naar het verleden voor sommigen een manier om de drukte van het moderne leven te ontvluchten. België organiseerde in die periode zes wereldtentoonstellingen, waarvan er twee in Antwerpen plaatsvonden. De exposities van 1885 en 1894 brachten zowel het verleden, het heden als de toekomst prominent in beeld. De wereldtentoonstellingen toonden aan hoe het moderne leven steeds internationaler werd. Ook het artistieke leven en het verzamelen van kunst werden steeds meer een internationale aangelegenheid. Tijdens de laatste twee à drie decennia van de negentiende eeuw steeg de vraag naar Europese oude kunst. Dit was onder meer het gevolg van de economische boom in de Verenigde Staten na de Amerikaanse Burgeroorlog (1861–1865). De onstilbare honger naar cultuur van een nieuwe groep kapitaalkrachtige Amerikaanse verzamelaars zorgde voor een grote concurrentiestrijd op de internationale kunstmarkt en voor een toenemende schaarste van oude kunst in Europa. Al deze aspecten hebben in min of meerdere mate het leven en de activiteit van Fritz en Henriëtte beïnvloed, het tot stand komen van de collectie en het ontstaan van het Museum Mayer van den Bergh mee vorm gegeven. Het verhaal van het museum en zijn stichters laat u toe de complexe culturele geschiedenis van Antwerpen, maar ook de nationale en internationale aspecten ervan beter te begrijpen.

De bestaande literatuur over Fritz Mayer van den Bergh getuigt van een sterk biografische aanpak waarbij een romantiserend beeld van het ‘genie van de verzamelaar’ centraal staat.³ Fritz werd hier vooral beschouwd als een fijngevoelige en intuïtieve *connaisseur* of kunstkenner die ‘zijn tijd vooruit was’, die ‘op een andere manier verzamelde dan zijn tijdgenoten’, en die, net zoals de in dezelfde periode ontstane artistieke avant-garde, ‘interesses had die niemand anders met hem deelde’.⁴ In oudere publicaties werd er dan ook weinig aandacht besteed aan de activiteit van de verzamelaar en het ontstaan van het museum in de context van de historische, intellectuele, esthetische en artistieke ontwikkelingen van de late negentiende eeuw. Bovendien werd er tot nu toe relatief weinig gepubliceerd over de geschiedenis van het museum zelf en over Henriëtte als museumstichteres.

De laatste jaren wordt een nieuwe trend zichtbaar in het kunsthistorisch onderzoek en is er ook in de wereld van tentoonstellingen en publieke musea een toenemende belangstelling voor privéverzamelaars uit heden en verleden. België speelt in die ontwikkeling een belangrijke rol. Niet alleen vandaag wordt België internationaal gewaardeerd als ‘land van privéverzamelaars’.⁵ Reeds in de zestiende en zeventiende eeuw waren de Zuidelijke Nederlanden, en Antwerpen in het bijzonder, belangrijke plaatsen voor liefhebbers en verzamelaars, een traditie die zich ook in de negentiende eeuw voortzette.⁶ Intussen is er heel wat onderzoek verricht dat een nieuw licht werpt op het private verzamelen van kunst en antiek tijdens de negentiende en de vroege twintigste eeuw, en op belangrijke actoren die de (Belgische en internationale) verzamelcultuur mee vorm gaven.⁷ In recente studies wordt het collectioneren niet langer uitsluitend als een zaak van individuele inspiratie en persoonlijke beslissingen bekeken. Het verzamelen wordt veelmeer benaderd als een complex fenomeen, ingebed in een specifieke historische, sociale, culturele en politieke context. Recent onderzoek gaat er met andere woorden vanuit dat maatschappelijke positie, familiale achtergrond en vriendschapsbanden, ideologische oriëntering, maar ook bredere sociale, economische en esthetische tendensen, evenals de ontwikkeling van de kunstmarkt en de kunstgeschiedenis minstens een even grote rol spelen in de smaakvorming en verzamelactiviteit als de psychologie van de verzamelaar. Hiermee wordt het beeld van de *geniale collectionneur*, die als enige verantwoordelijk is voor de herontdekking van een bepaald kunstwerk, genre of een welbepaalde stijl, bijgesteld en gediversifieerd.

EEN FRISSE BLIK OP HET VERLEDEN EN DE TOEKOMST

Dit boek heeft als doel een nieuw licht te werpen op het Museum Mayer van den Bergh en zijn rijke ontstaansgeschiedenis. De focus ligt op Fritz als de grondlegger van de verzameling en Henriëtte als de stichteres van het museum. De volgende vier hoofdstukken belichten verschillende aspecten van hun activiteit. Als kinderen van hun tijd en hun omgeving worden Fritz’ en Henriëttes voorkeuren, overtuigingen, drijfveren en ambities onderzocht tegen de achtergrond van de historische, sociale, culturele en

politieke context waarin zij zich bewogen. Tegelijkertijd waren zij ook individuen met hoogst persoonlijke beweegredenen die niet altijd eenduidig verklaard kunnen worden. Het is net die gelaagdheid die de rijkdom van het verhaal van het Museum Mayer van den Bergh uitmaakt.

Fritz en Henriëtte waren discreet, zelfs terughoudend, en vooral Henriëtte besliste voor een groot deel zelf welke objecten en persoonlijke documenten zij voor de toekomst wenste te bewaren. Dat betekent dat over verschillende aspecten van hun privéleven weinig tot niets bekend is. Zo zijn er geen dagboeken en bleven er maar weinig losse notities van Fritz en Henriëtte bewaard. Ook van de brieven die de verzamelaar aan zijn internationale contacten schreef, kon er tot nu toe maar een deel worden getraceerd. Welke persoonlijkheden of collecties inspireerden Fritz en Henriëtte bij de aanleg van de verzameling en de bouw van het museum? Welke motivatie en overtuigingen gingen schuil achter Fritz' voorkeur voor bepaalde soorten objecten, genres of voorstellingen? Wat was zijn visie op en hoe gebruikte hij zijn verzamelde kunstwerken? Welke emoties maakten ze bij hem los? Waarom publiceerde Fritz niet zelf over zijn collectie? In de volgende hoofdstukken wordt geprobeerd – uitgaande van wat we zeker weten over Fritz en Henriëtte, hun leefwereld en de praktijken van andere verzamelaars en museumstichters uit hun tijd – toch enkele mogelijke antwoorden te formuleren. Andere vragen, bijvoorbeeld waarom de verzamelaar nooit is getrouwd, blijven bij gebrek aan bronnenmateriaal noodgedwongen onbeantwoord.

Dat het verhaal van Fritz en Henriëtte en dat van hun rijke nalatenschap dan toch zo uitgebreid verteld kan worden, is het resultaat van nieuw en diepgaand onderzoek in het archief van het Museum Mayer van den Bergh. Dit archief werd door de verzamelaar en de museumstichteres zelf nagelaten, en na 1920 verder aangevuld door de Raad van Regenten en de voormalige conservatoren Jozef De Coo en Hans Nieuwdorp. Het bewaart onder meer een groot aantal brieven die Fritz tussen 1879 en 1901 ontving van kunsthandelaars, agenten, museumconservatoren en andere specialisten uit heel Europa, een aankoopboek en het adresboek van de verzamelaar, en een collectie oude foto's van kunstwerken. Daarnaast bevat het archief ook de correspondentie van Henriëtte, historische foto's van familieleden en vrienden alsook van het museuminterieur, het zogenaamde Kastelenboek (een album met foto's gemaakt door Fritz van kastelen en landgoederen van personen uit zijn netwerk), en andere documenten betreffende de familiegeschiedenis. Er werden eveneens archieven geconsulteerd die bewaard worden in andere instellingen in binnen- en buitenland. Tevens diende een breed scala van negentiende- en vroegtwintigste-eeuwse publicaties als bronnenmateriaal, zoals tijdschriften, kranten, reisliteratuur, almanakken, veilingcatalogi en (kunst) historische studies.

Zo krijgt de lezer een betere kijk op het sociale profiel van de Mayer van den Berghs, hun familie- en vriendschapsbanden en hun relatie tot andere figuren uit het burgerlijke en het adellijke milieu in Antwerpen. En dat maakt het mogelijk hun positie in het lokale culturele leven, maar ook

Joseph Janssens
de Varebeke,
*Portret van Fritz
Mayer van den Bergh*,
1901, olieverf op doek,
82,7 x 64 cm, Museum
Mayer van den Bergh,
inv. MMB.1871.2

hun drijfveren en inspiratiebronnen, accurater te bepalen. Een nieuwe analyse van Fritz' en Henriëttes internationale netwerk biedt de mogelijkheid om de activiteit van de verzamelaar en de stichting van het museum beter te begrijpen. Veranderende voorkeuren en bredere ontwikkelingen op de kunstmarkt rond 1900 voegen hier nog een belangrijke dimensie aan toe. En ook een grotere aandacht voor de sociale, intellectuele en esthetische functie van kunstverzamelingen in de Belgische belle époque biedt nieuwe inzichten in de specifieke rol die kunst in het leven van Fritz en Henriëtte speelde. Op basis daarvan kan het unieke karakter van het Museum Mayer van den Bergh beter worden gevat.

Dit boek is een uitnodiging om (opnieuw) kennis te maken met het Museum Mayer van den Bergh en zijn stichters. Het wil de lezers de kans bieden ook in de toekomst de verschillende facetten van de uitzonderlijk rijke collectie te blijven ontdekken – net zoals Henriëtte het met de oprichting van het museum had gepland.

VORIGE PAGINA

**De werkkamer van Fritz
Mayer van den Bergh
in zijn ouderlijk huis,
ca. 1900, foto,
Archief Museum Mayer
van den Bergh,**

inv. MMB.F.217

LEVEN
MET
KUNST

‘Het schone in al zijn facetten maakte indruk op hem. [...] Zijn elegantie en goede smaak drukten hun stempel op alles wat hij aanraakte. Zijn werkkamer onthulde zijn persoonlijkheid: het was een delicaat klein heiligdom, waar de meest gevarieerde kunstwerken en waardevolle boeken de gelukkige bezoeker de tijd deden vergeten.’